

tavsiye eden Kur'an'da saklıdır. Şifa kavramı üzerine Rifai Erten (*Hıristiyanlık'ta ve İslâmiyet'te Şifâ*, 2004, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Selahattin Öz (*Kur'an'da Şifâ Kavramı*, 2004, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Bilal Umacı (*Kur'an'da Şifâ, Sekine ve Tuma'nine*, 2007, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 156; IV, 278; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (nşr. Ahmed Ferîd), Beyrut 1424/2003, II, 269; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, X, 90-91; XV, 152-153; XXIV, 127; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Hatice Boynukalın), İstanbul 2006, VII, 82; VIII (nşr. Halil İbrahim Kaçar), s. 345; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîrü's-Semerkindî* (nşr. Mahmûd Mataracı), [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), II, 281; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), II, 418; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1413/1993, III, 406; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), III, 139; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (nşr. Hâşim Mahallâtî – Fazlullah et-Tabâtabâî), Beyrut 1406/1986, V, 177, 673; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 147; II, 15; V, 22; X, 153; XVI, 4; XVII, 93-94; XX, 59; XXI, 29; XXIV, 125; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 231; VIII, 87; X, 137-138, 318-319; XI, 39-40; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 280, 435-436; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebü'l-Fazl), I, 147; II, 334; IV, 2, 137-144; a.mlf., *ed-Dürü'l-menşûr*, Beyrut 1993, IV, 138, 366; V, 144; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XV, 145-146; Elmallî, *Hak Dini*, IV, 3195; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîr*, Kahire 1394/1974, XI, 122-123; XV, 82; Mevdûdî, *Te'fihü'l-Kur'ân* (trc. Ahmed Asrar), İstanbul 1997, III, 70; Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî, *Tefsîrü's-Sa'dî* (nşr. İbn Useymîn), Beyrut 1421/2000, I, 367; Abdülazîz Kâmil, "el-İmân ve eş-şifâ", *et-Tabbü'l-İslâmî*, sy. 2, Kûveyt 1402/1982, s. 79-96; Mustafa Çetin, "Kur'an'da Şifâ Kavramı", *DüİFD*, VII (1992), s. 67-82.

ADEM YERİNDE

eş-ŞİFÂ

(الشفاء)

İbn Sînâ'nın

(ö. 428/1037)

mantık ve nazarî felsefe disiplinlerine dair ünlü eseri.

İbn Sînâ'nın felsefî sistemini bütün yönleriyle kapsayan ve diğer eserlerinin anlaşılması için esas teşkil eden *Kitâbü's-Şifâ*², İslâm felsefesi geleneği yanında topyekün İslâm düşüncesi tarihinin de büyük bir klasiğidir. Filozofun kendi ilimler tasnifine dayalı olarak kaleme aldığı eser, onun terminolojisinde felsefî ilimler veya aklî ilimler diye geçen çok sayıda disiplini konu edinir. Eserde mantıkla temellenen felsefî araştırma tabiat felsefe-

si ve matematik ilimleriyle bilimsel boyutlar kazanır, metafizikle taçlanır, peygamberliğin ispatı meselesiyle son bulur. *eş-Şifâ*², Aristo külliyyatının İslâm felsefe geleneğindeki ismiyle "et-talîmü'l-evvel" in yeniden ele alınışı olup felsefî ilimlerin öğretim için kapsamlı bir kaynak şeklinde tasarlanmıştır. İbn Sînâ, felsefî çözümlerini Aristo külliyyatından hareketle derinleştirirken tıpkı onun yaptığı gibi Thales ve Pisagor'a kadar giden felsefî fikirlerle hesaplaştığı için *eş-Şifâ*² aynı zamanda İbn Sînâ'nın bakışıyla yazılmış bir Grek felsefesi tarihi görünümündedir. Bu eleştirel tutumu çağının kelâmcılarına da yöneltmiş olması eseri İslâm kelâm geleneği bakımından önemli kılmaktadır. Filozofun fizik ve matematiğin çeşitli dallarını, ayrıca zooloji ve botanigi sistemli biçimde ele alması esere bilim tarihinin bakış açısıyla da yaklaşmayı gerektiren özel bir hüviyet kazandırmıştır.

Filozofun *eş-Şifâ*²'ya yazdığı genel giriş eserin amacı ve yöntemi hakkında fikir edinmek için önemli bir kaynaktır. Fizik bölümünün başındaki ikinci giriş de eserin müellif tarafından tanıtılması yönüyle önemlidir. Talebesi Ebü Ubeyd Abdülvâhid el-Cûcânî'nin *eş-Şifâ*²'ya yazdığı sunuşla hocası hakkında kaleme aldığı *Târîhu's-Şeyh* adlı biyografi de eserin yazılı süreciyle ilgili değerli bilgiler içermektedir. İbn Sînâ, eserini yazmaktaki maksadını "Eskiçağ'lara ait felsefî ilimlerde doğruluğunu araştırarak tesbit ettiğimiz (mâ tahakkaknâhu) ilkeleri özünü ortaya koymak" diye açıklamaktadır. Bu ifadedeki "tahakkuk" kavramı, İbn Sînâ terminolojisinde bilgiyi bir filozofun ya da felsefe akımının otoritesinden hareketle değil ayrıntılı mantıkî analiz ve kanıtlamalarla doğrulamak anlamına gelmektedir (Gutas, s. 188). Filozofa göre bu ilkeler, uzun yıllar boyunca ortak felsefî aklın çabaları ve kabbulleriyle üretilmiş bir araştırma birikimini ifade etmektedir. Bu amacın, eski nesillerin ürettiği bilgileri aktarmakla yetinilmesi veya bu birikim karşısında pasif bir yorumcu konumunda bulunulması demek olmadığını vurgulamak üzere filozof, söz konusu ilkeler ve onlarla ilgili ikincil meseleler hakkında araştırmalar yaparken tam bir problem bilinci içinde davrandığını vurgulamaktadır. Klasik kaynaklarda yer alan bütün önemli birikimlerin esere alındığını özellikle belirten İbn Sînâ bu felsefî birikime kendisinin ulaştığı çok önemli hususları kattığını da belirtmektedir (*eş-Şifâ el-Mantık* [1], s. 9-10). *eş-Şifâ*²'da eleştirel bir yöntem izleyeceğini ve sonu gelmeyen

tartışmalara girmek istemediğini fiziğe yazdığı girişte tekrar vurgulayan filozofun kendisinden önceki şârihlerce kaleme alınmış kitapları şerh veya tefsir etme yolunu seçmeyişi de bundandır. Ancak eseri Meşşâiler'in felsefesinde geçerli olana yakın bir tertip içinde düzenleme niyeti de açıkça dile getirilir (*eş-Şifâ et-Tabriyyât* [1], s. 3).

İbn Sînâ, Aristo'nun tertibine uyarak *eş-Şifâ*²'ya mantıkla başlamıştır. Mantığı fizik, matematik ve metafizik izler. Filozof, fizik ilimlerin öncüsü kabul edilen Aristo'nun *Fizika*'sıyla birçok hususta paralel düşmediğini vurgulama ihtiyacı duyar. Matematik alanında takip etmeyi düşündüğü yol ise konunun anlaşılıp öğrenilmesini kolaylaştıracak bazı ilâve, açıklama ve çözümler yanında esas alınan metinlerin sistematik biçimde özetlenmesidir. İbn Sînâ'nın bu alanda dayandığı kaynakların geometride Öklid'in *Kitâbü'l-Üstûkûs-sâ'î*, astronomide Batlamyus'un *Kitâbü'l-Mecisî'si*, aritmetikte Gerasalı Nicomachus'un *Kitâbü'l-Medhal fi'l-hisâb*'ı olduğunu yine kendisi söylemektedir. Filozof, matematiğin üçüncü fenni olan müzik hakkında yazdığı *Cevâmî'u 'ilmi'l-mûsikâ* adlı bölüm için kaynak adı vermez, fakat bu konuda giriştiği uzun ve zahmetli incelemelerden bahseder (*eş-Şifâ el-Mantık* [1], s. 11). Gutas, *eş-Şifâ*²'nin bu fenninde Batlamyus'un *Harmonikon*'undan yararlanıldığını kaydetmektedir (*Avicenna*, s.102). Son olarak filozof bütün bölümleri ve yönleriyle metafiziği ele almış, bu arada ahlâka ve siyasete -daha sonra bu konularda müstakil ve kapsamlı bir eser yazacağı gerekçesiyle- metafizik içinde temas etmiştir. Dolayısıyla bu bölümde amelî felsefeye sadece metafizik temelleri itibariyle değinmiştir. İbn Sînâ'nın bu eserin, felsefe sanatıyla ilgili doyurucu bilgilerin yanı sıra başka kitaplarda kolayca rastlanmayacak türden özgün katkılar (*ziyâdât*) içerdiği yönündeki vurgusu dikkat çekicidir (*eş-Şifâ el-Mantık* [1], s. 11).

Filozofun *eş-Şifâ*²'dan sonra bu kitaba bir şerhten, eserdeki temel ilkelerin açıklanması veya bir genişletme olmak üzere yazmayı planladığı *Kitâbü'l-Levâhık* adlı bir eserden söz etmesi, *eş-Şifâ*²'nin belli felsefî disiplinlerle ilgili hâlâ genişletilmeyi bekleyen bir eser şeklinde tasarlandığını akla getirmektedir. Nitekim *eş-Şifâ*²'nin kapsamının genişliğine rağmen hacminin küçük olduğunu özellikle belirtmektedir (*a.g.e.*, a.y.). Eserin tertibinde başlıklandırma sistemi "cümle, fen, makale, fasıl" biçiminde düzenlenmiş olup

cümle terimi felsefenin dört ana dalını, fen ise tâli dalları ifade etmektedir. Bu cümleler sırasıyla mantık, fizik (tabîyyât), matematik (riyâziyyât), metafiziktir (ilâhiyyât) ve hepsi birlikte *Kitâbü's-Şifâ*'yı oluşturur (eserin genel planı için bk. Yahyâ Mehdevî, s. 132-169). *eş-Şifâ*'nın cümleleri gibi kapsamlı, ancak ayrıntıya girmeyen eserlere Latinler'in "compendium" adını verdiği hatırlanırsa *eş-Şifâ*, felsefenin dört ana dalı hakkında yazılmış "compendium"-lardan müteşekkil bir "compendia" sayılabilir. Bu açıdan bakıldığında eser için modern araştırmacıların kullandığı ansiklopedi kelimesi uygun düşmemektedir. Çünkü modern bir ansiklopedide her bir ana dal ve bilim dalı arasında iç bağlantıların tutarlı biçimde oluşturduğu organik birlik gözlemlenmez (Gutas, s. 103). *eş-Şifâ* ise İbn Sînâ'nın nitelemesiyle bir "mecmû"dur (*eş-Şifâ et-Tabî'iyât* [1], s. 4), bütüncül bir eser hüviyetindedir.

Cüzcânî'nin *eş-Şifâ* için yazdığı sunuşa bakılırsa talebeleri İbn Sînâ'dan artık ulaşamaz hale gelmiş eserlerini yeniden yazmasını istemiştir. Filozof eskiden yaptığı gibi lafzî metin tahlilleri ve şerhiyle uğraşacak zamanı bulunmadığını, esasen böyle bir şeye gönlünün de yatmadığını, eğer zihninde hazır olanlarla yetinilirse kendince uygun gördüğü bir tertibe göre kapsamlı tek bir eser kaleme almayı tercih ettiğini belirtmiş ve fizik ilimlerinden başlayarak *eş-Şifâ*'yı yazmaya koyulmuştur (*eş-Şifâ*, Cüzcânî'nin girişi, s. 2). Biyografisinde ise Cüzcânî'nin İbn Sînâ'dan Aristo'nun kitaplarına şerh yazmasını istediği, fakat hocasının böyle bir iş için boş vaktinin olmadığı cevabını vererek dilerse felsefî ilimlerde doğru bulduklarını, muhaliflerle tartışmaya girmeksizin ve reddetme gailisiyle uğraşmaksızın bir kitapta toplayabileceğini söylediği belirtilir. Bu iki metinde dikkat çeken ilk husus filozofun *eş-Şifâ* ile özgün bir eser ortaya koyma isteğidir. Dostu Ebû Ca'fer el-Kiyâ'ya yazdığı mektupta eskilerin bütün ilimlerini kapsayan *eş-Şifâ* adlı büyük kitapta yaptığı çalışmayı şerh, tafsil ve tefrî' (ilkelere göre ayrıntılı hale getirme) biçiminde özetlemiştir (*el-Mübâhaşât*, s. 374). Buradaki şerh, tafsil ve tefrî' terimleri felsefî ilimlerin açıklanmasına yönelik analiz yöntemlerini ifade eder. Filozofun eserinin metafizik bölümünde geçen "mantık ve fizikle ilgili şerhimizde" ifadesi de (*eş-Şifâ el-İlâhiyyât* [1], s. 22) böyle anlaşılmalıdır. Çünkü İbn Sînâ, *eş-Şifâ*'yı Aristo külliyyatına daha önce yazılan şerhler dizisine eklenmiş sıradan bir halka gibi tasarlamamış-

tır. Nitekim Gutas'a göre filozof İskenderiye şârihlerinin yazdığı türden şerh tarzını kısmen terketmek istemiş, *eş-Şifâ*'da kendi fikrî yaklaşımı içinde yeniden teşekkül etmiş haliyle felsefî ilimleri ortaya koymuştur. Bu karar, *eş-Şifâ*'nın yanı sıra *en-Necât ve Dânişnâme-i 'Alâ'*'nin telif tarzında da örneği görülen yeni bir tutumu ifade etmektedir (Gutas, s. 102). Cüzcânî'nin metinlerinde dikkati çeken ikinci husus, filozofun muhalif fikirler karşısında eleştirel tutumunu muhafaza etmekle birlikte yeni eserini sonu gelmeyen tartışmalara boğmadan kendi felsefî doğrularını öne çıkarma niyetidir. Nitekim bu niyeti, *eş-Şifâ*'nın genel girişinde de vurguladığı gibi "meşriki felsefe" hakkında yazdığı eserinde billûrlaştırmıştır. Gutas (a.g.e., s. 109-111), *eş-Şifâ*'nın girişinden hareketle İbn Sînâ'nın Aristo ve "Meşşâi ortodoksi" karşısındaki tutumunu tartışmış, filozofun bu girişte olsun, orada sözünü ettiği *el-Felsefetü'l-meşrikiyye*'ye dair eserin girişinde olsun kendisini Aristocu geleceğin bilinçli bir reformcusu şeklinde takdim ettiğini yazmıştır.

Gutas, Cüzcânî'nin verdiği bilgileri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirirken İbn Sînâ'nın eserini yazmaya Hemedan Emiri Şemsüddeve'nin vefatından hemen önce 411 (1020) yılı dolaylarında başladığını söylemektedir. Cüzcânî'nin metinlerinden çıkan kronolojiye göre *eş-Şifâ*'nın yazılışı 411-418 (1020-1027) yılları arasında gerçekleşmiş, muhtemelen müellif kırk sekiz yaşındayken tamamlanmıştır. Buna göre eserin yazılışı filozofun telif hayatının orta dönemine denk gelmektedir (a.g.e., s. 104-105, 145). Sık sık yanlış biçimde *eş-Şifâ*'nın özeti olarak nitelenen, aslında filozofun *eş-Şifâ*'dan önce kaleme aldığı bazı eserlerden derlenmiş olan *Kitâbü'n-Necât*'ın yazılışı da bu sürecin son yıllarına rastlamaktadır (a.g.e., s. 112-114). *Kitâbü'n-Necât*'ta *eş-Şifâ*'ya iki yerde atıf yapılmaktadır (s. 83, 131). Filozof son dönem eserleri olan *el-İşârât* (I, 483) ve *el-Mübâhaşât*'ta da (s. 92) *eş-Şifâ*'ya göndermede bulunmuştur (İbn Sînâ'nın eserlerinin kronolojisi için bk. Gutas, s. 145; krş. Reisman, s. 304).

İbn Sînâ felsefesinin felsefe, kelâm ve tasavvuf üzerinde büyük bir etki yaptığı bilinmektedir. Bu etkiyi daha sonraki nesillere taşıyan eserler arasında *eş-Şifâ*'nın önemli bir yeri vardır. Her ne kadar hakkında yazılan şerhler vasıtasıyla *el-İşârât ve't-tenbihât* ve nisbeten küçük hacmi sebebiyle *Kitâbü'n-Necât* yaygın biçimde okunmuşsa da *eş-Şifâ*, İbn Sînâ

ile ilgili temel başvuru kaynağı olmuştur. Meselâ Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'sinde ve Şehristânî'nin *Nihâyetu'l-ikdâm*'ında özellikle âlemin hudûsu ve kıdemi problemi tartışılırken çoğunlukla *eş-Şifâ*'dan nakiller yapılmıştır. İbn Rüşd'ün *Tehâfütü Tehâfütü'l-felâsife*'sinde gerek olumsuz gerekse eleştirel amaçlı nakillerde de aynı durum söz konusudur. Ayrıca İbn Haldûn'un *Muqaddime*'sinin çeşitli yerlerinde *eş-Şifâ*'dan bahsedilmektedir. Neseffî'nin *el-'Akkâ'id*'i, Teftâzânî'nin *el-Makâşid*'i, İcî'nin *el-Mevâkıf*'i ile bunlara yazılan şerh ve hâşiyeler verilen örneklerle eklendiğinde *eş-Şifâ*'nın yaygın bir çevrede okunduğu tahmin edilebilir (anılan eserlerde *eş-Şifâ*'dan nakiller ve esere yapılan atıflar hakkında bk. *eş-Şifâ*, İbrâhim Medkûr'un mukaddimesi, s. 29-30). Bunun yanı sıra *eş-Şifâ*'nın çeşitli cümle veya fenleri için yazılan şerh, hâşiyeler verilen örnekler de eserin etkisini yansıtır (Yahyâ Mehdevî, s. 172-174; ayrıca bk. Ergin, s. 93, 111-112). Bunlardan Sadreddin *eş-Şirâzî*'nin *eş-Şifâ*'nın *el-İlâhiyyât*'i için yazdığı ta'likâtla (Tahran 1305/1885 baskısının hâmişinde) Muhammed Mehdi en-Nerâkî'nin *Şerhu'l-İlâhiyyât min Kitâbi's-Şifâ*'sı (nşr. Mehdi Muhakkık, Tahran 1365/1986) özellikle anılmalıdır. *eş-Şifâ*'nın günümüze ulaşan yazma nüshalarının çokluğu da bu hususta fikir verir. Bazıları eserin tamamını içeren, bazıları riyâziyyâtı dışarıda bırakan, bazıları bir veya iki disiplinden ibaret çok sayıda yazma dünya kütüphanelerinde mevcut olup bunlardan elliye aşkın nüsha İstanbul kütüphanelerindedir (*eş-Şifâ* yazmalarının bir dökümü için bk. Anawati, s. 69-78; Yahyâ Mehdevî, s. 170-172). Türkiye'de bulunan *eş-Şifâ* yazmaları içinde Fâtiht Sultan Mehmed'e sunulan 871 (1466-67) istinsah tarihli *el-İlâhiyyât* nüshası (Tire Necib Paşa Ktp., nr. NP/446 → Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005), Türk kültür tarihinde esere olan ilginin anlamlı bir göstergesidir.

eş-Şifâ Latin Ortaçağ'ında genellikle *Sufficiencia*, bazan da *Sanatio* adıyla tanınmıştır. Bu karşılıkların ilki Latince'de "yeterlik" anlamına geldiğinden isabetsizdir. *Sanatio* ise Latince'de "iyileşme" demektir ve *eş-Şifâ*'nın anlamına uygundur. Gilson, *Liber Sufficiencia* adının bilinçli şekilde *eş-Şifâ*'nın *et-Tabî'iyât*'ına ait Latince bir tercümenin ismi olarak da kullanıldığına dikkat çekmektedir. Buna göre İbn Sînâ'nın fizik kitabının bu adı taşımasının sebebi, yanlışları reddetmekle vakit kaybetmeksizin fizik hakkındaki doğruları yeterli biçimde ortaya koyma ama-

cidir (*History of Christian Philosophy*, s. 192, 236). Eserin çeşitli cümle, fen, makale ve fasıllarına ait kısmî Latince tercümeleleri farklı zamanlarda ve bazan yardımcılaşarak başta Avendauth Israelite (İbn Dâvûd) ve Dominicus Gundissalinus olmak üzere Johannes Günsalvi, Alfredus Sareshalensiss, Giraldus Lombardus, Gehard de Cremona ve Michael Scotus gibi kişiler tarafından yapılmıştır. Avrupa'nın belli başlı kütüphanelerinde bu tercümelere ait 150'yi aşkın yazma nüshanın mevcut oluşu eş-Şifâ'ya Ortaçağ Latin dünyasında verilen önemin bir göstergesidir (ayrıntılı bilgi için bk. Karlığa, s. 341-351).

Avrupa'da XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan eş-Şifâ' tercümelelerinin Latin Ortaçağ felsefe ve teoloji dünyasını etkilediği görülmektedir. İlk etkiler ise mütercimlerinin kendi eserlerinde görülmektedir. XII. yüzyılın sonlarına doğru, *Liber de Anima* adıyla eş-Şifâ'nın *en-Nefs* ve *Liber de philosophia prima sive scienia divina* adıyla *el-İlâhiyyât* fenlerinden tercümeleyen Dominicus Gundissalinus, *De processione mundi* ve *De Anima* adlı eserlerinde başka kaynakların yanı sıra İbn Sînâ'dan da yararlanmıştır. XIII. yüzyılın başlarında varlığı bilinen *De causis primis et secundis* adlı anonim eser de geniş ölçüde eş-Şifâ'nın *el-İlâhiyyât*'ından derlenerek yazılmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Paris Üniversitesi hocalarının İbn Sînâ'nın eserlerine vâkıf olduğu kaydedilmektedir. Oxford ve Cambridge'de ders vermiş olan Paris Üniversitesi hocalarından John Blund, eş-Şifâ'nın *en-Nefs* tercümesindeki ana fikirleri izlediği *De Anima* adlı eserinde filozofun adını yirmi yerde zikretmiştir. eş-Şifâ'nın fiziğinden madenlerle ilgili bölümü *De Mineralibus* adıyla tercüme eden Sareshalli Alfredus, Aristo'nun *Meteorologica*'sına yazdığı şerhte İbn Sînâ'dan "büyük filozof" diye söz etmiştir. Bunun gibi Auvergneli William da *De Anima* adlı eserinde enerjisinin çoğunu *en-Nefs*'teki fikirlere saldırmaya ayırmıştır. eş-Şifâ'nın *el-İlâhiyyât*'ından çeviriler içeren *Liber de philosophia prima*'nın Avrupa Ortaçağ felsefesinde hareket noktası teşkil ettiği belirtilir. Özellikle iki büyük hristiyan düşünürü Thomas Aquinas ve Duns Scotus'un metafiziklerinin şekillenmesinde bu eserin açık, kesin ve belirleyici etkileri olmuştur (Gilson, s. 236-238; Meranbon, II, 1003-1006; Butterworth – Kessel, s. 26-29, 44-45, 61-65).

Neşirleri ve Tercümeleleri. eş-Şifâ'nın fizik ve metafiziği içeren ilk baskısı Tah-

ran'da yapılmıştır (1305). Tamamı ise uzun süren bir proje kapsamında yirmi iki cilt halinde Kahire'de neşredilmiştir (1952-1983). Bu neşrin on cilt halinde Tahran'da (h. 1405, M. M. Âyetullah el-Uzmâ el-Mar'aşî en-Necefi tarafından) ve Beyrut'ta (1992) tıpkıbasımları gerçekleştirilmiştir. eş-Şifâ'nın bazı fenleri çeşitli Batı ve Doğu dillerine tercüme edilmiştir. Eserin tamamının -Arapça neşriyle karşılıklı olarak- Türkçeye çevrilmesi projesi Muhittin Macit'in editörlüğünde halen devam etmekte olup bugüne kadar dokuz fenninin tercümesi yayımlanmıştır (İstanbul 2004-2008). Anılan neşirlerle tercümelelerinin dökümü eş-Şifâ'nın özgün tertibine göre şöyledir: **A) el-Manṭık.** 1. *el-Medḥal* (nşr. İbrâhîm Medkûr – Georges C. Anawati – Mahmûd el-Hudayrî – Fuâd el-Ehvânî, Kahire 1952; T trc. Ömer Türker, *Mantûğa Giriş, Medhal* [İstanbul 2006]). 2. *el-Makûlât* (nşr. Georges C. Anawati – Mahmûd el-Hudayrî – Ahmed Fuâd el-Ehvânî – Saîd Zâyid, Kahire 1959). 3. *el-İbâre* (nşr. Mahmûd el-Hudayrî, Kahire 1970; T trc. Ömer Türker, *Yorum Üzerine*, İstanbul 2006). 4. *el-Kıyâs* (nşr. Mahmûd el-Hudayrî, Kahire 1970; İng. trc. N. Shehaby, *The Propositional Logic of Avicenna. A Translation from al-Shifâ: al-Qiyâs*, Dordrecht, Reidel 1973). 5. *el-Burhân* (nşr. Ebû'l-Alâ el-Afîfî, Kahire 1955; *el-Burhân min Kitâbi's-Şifâ*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 2. bs., Kahire 1966; T trc. Ömer Türker, *İkinci Analitikler*, İstanbul 2006). 6. *el-Cedel* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, Kahire 1965; T trc. Ömer Türker, *Topikler*, İstanbul 2008). 7. *es-Safsata* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, Kahire 1958; T trc. Ömer Türker, *Sofistik Deliller*, İstanbul 2006). 8. *el-Hatâbe* (nşr. Muhammed Sâlim Sâlim, Kahire 1954). 9. *Fennü's-Şîr min Kitâbi's-Şifâ* (nşr. Abdurrahman Bedevî [Aristotâlis: *Fennü's-Şîr* içinde, s. 161-198], Kahire 1966; İng. trc. I. Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, Leiden 1974). **B) et-Ṭabîyyât.** 1. *es-Semâ'ü't-ṭabî'î* (nşr. Saîd Zâyid, Kahire 1983; *es-Semâ'ü't-ṭabî'î min Kitâbi's-Şifâ*, nşr. Ca'fer Âlü Yâsîn, Beyrut: Dârü'l-Menâhil 1416/1996; T trc. Muhittin Macit – Ferruh Özpilavcı, *Fizik*, I-II, İstanbul 2004-2005; Far. trc. M. Ferûgî, *Fenn-i Semâ'-i Ṭabî'î*, Tahran 1937, 1983). 2. *es-Semâ'* ve '*İ-âlem*. 3. *el-Kevn ve'l-fesâd*. 4. *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* (nşr. Mahmûd Kâsım, Kahire 1969; *el-Kevn ve'l-fesâd*'ın T trc. Muhammer İskenderoğlu, *Oluş ve Bozuluş*,

İstanbul 2008). 5. *el-Me'âdin ve'l-âşârü'l-ʿulviyye* (nşr. Abdülhalîm Müntasır – Saîd Zâyid – Abdullah İsmâil, Kahire 1965). 6. *en-Nefs* (nşr. Georges C. Anawati – Saîd Zâyid, Kahire 1975; *Avicenna's De Anima, Being the Psychological Part of Kitâb al-Shifâ*, nşr. Fazlurrahman, London 1959; *en-Nefs min Kitâbi's-Şifâ*, nşr. Âyetullah Hasanzâde Âmülî, Kum 1996; Far. trc. A. Dânasareşt, *Kitâb-i Revansînâsi-yi Şifâ*, Tahran 1929, 1985; *Psychologie d'Ibn Sînâ [Avicenne]*, d'après son œuvre *al-Shifâ*, nşr. ve Fr. trc. J. Bakoş, Prague 1956; Paris-Beyrut 1982 [Fr. trc. hariç]; Rusça trc. L. Xromov, *Book of the Soul* [M. Asimov, *Ibn Sina, Izbraniye filosofskia proizvedeniya*, Moskova, Nauka 1980 içinde, s. 383-522]). 7. *en-Nebât* (nşr. Abdülhalîm Müntasır – Saîd Zâyid – Abdullah İsmâil, Kahire 1965). 8. *el-Ḥayevân* (nşr. Abdülhalîm Müntasır – Saîd Zâyid – Abdullah İsmâil, Kahire 1970). **C) er-Riyâziyyât.** 1. *Uşûlü'l-hendese* (nşr. Abdülhamîd Sabra – Abdülhamîd Lutfi Mazhar, Kahire 1976). 2. *el-Ḥisâb* (nşr. Abdülhamîd Lutfi Mazhar, Kahire 1975). 3. *Cevâmî'u 'ilmî'l-mûsikâ* (nşr. Zekeriyâ Yûsuf, Kahire 1956; T trc. Ahmet Hakkı Türabi, *Müsiki*, İstanbul 2004). 4. *'İlmü'l-hey'e* (nşr. Muhammed Rızâ Medver – İmam İbrâhîm Ahmed, Kahire 1980). **D) el-İlâhiyyât** (I, nşr. Georges C. Anawati – Saîd Zâyid, Kahire 1960; II, nşr. Muhammed Yûsuf Mûsâ – Süleyman Dünyâ – Saîd Zâyid, Kahire 1960; T trc. Ekrem Demirli – Ömer Türker, *Kitâbu's-Şifâ, Metafizik*, I-II, İstanbul 2004-2005; Alm. trc. Max Horten, *Die Metaphysik Avicennas: Das Buch der Genesung der Seele*, Leipzig-New York 1907, Frankfurt 1961; Fr. trc. Georges C. Anawati, *La Métaphysique du Shifâ*, I-II, Paris: J. Vrin 1978, 1985; İng. trc. ve nşr. Michael Marmura, *The Metaphysics of The Healing: a Parallel English-Arabic Text*, Provo, Utah 2005).

eş-Şifâ'nın çeşitli fen ve bahisleriyle ilgili ilk Latince neşirler 1485-1495 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bunların içinde *el-İlâhiyyât*'ın ilk bölümüne ait olan *Metaphysica sive prima philosophia* (Venedik 1495; Frankfurt 1966) özellikle zikredilmelidir. Daha sonra kısmî tercümelelerden oluşan metinler ilk defa toplu halde *Avicenne perhypatetici philosophi ac medicorum facile primi opera* başlığıyla yayımlanmıştır (Venedik 1508). Bu neşrin Latince'deki İbn Sînâ araştırmacıları için önem arzeden tıpkıbasımı

Marie-Thérèse d'Alverny'nin açıklamalarıyla birlikte *Avicenna Latinus* adıyla yapılmıştır (Frankfurt 1961). Anılan toplu neşir içinde: **1. Logica** (*el-Mantık, el-Med-hâl*'den, vr. 2-12^v); **2. Sufficientia** (*es-Semâ'ü't-tabî'î*'den, vr. 13-36^v); **3. De celo et mundo** (*es-Semâ' ve'l-âlem*'den, vr. 37-42^v); **4. De Anima** (*en-Nefs*'ten, vr. 1-28^v); **5. De Animalibus** (*el-Hayevân*'dan, vr. 29-64); **6. De Intelligentiis** (*Liber Avicenne in primis et secundis substantiis et de fluxu entis*). Kısaca *Fluxu entis* adıyla da bilinen bu tercüme İbn Sînâ'nın bir eserine ait olmayıp filozofa nisbet edilmiştir, vr. 64^v-67^v); **7. Alfarabi de intelligentiis** (Fârâbî'nin *Maḳāle fi Me'âni'l-'aḳl*'ından, vr. 68-69^v); **8. Philosophia prima** (*el-İlahiyyât*'tan, vr. 70-109^v) başlıklı metinler yer almaktadır. eş-Şifâ'nın Latince tercümelerinin tahkiki neşri ise toplu halde yine *Avicenna Latinus* adıyla yapılmıştır (nşr. Simone van Riet, Leiden 1968-1992). Bu diziden çıkan ve -1983 tarihli olanı hariç- her birine Gérard Verbeke tarafından giriş yazılan neşirler şunlardır: **1. Liber de anima seu sextus de naturalibus**, I-II-III (1972). **2. Liber de anima seu sextus de naturalibus**, IV-V (1968). **3. Liber de philosophia prima sive scienta divina**, I-IV (1977). **4. Liber de philosophia prima sive scienta divina**, V-X (1980). **5. Liber de philosophia prima sive scienta divina**, I-X (1983). **6. Liber Tertius naturalium de generatione et corruptione** (1987). **7. Liber Quartus naturalium de actionibus de actionibus et passionibus qualitatuum primarum** (1989). **8. Liber Primus naturalium. Tractatus Primus de causis et principiis naturalium** (1992). Bu dizide yer almayan *el-Me'âdin ve'l-âsarû'l-'ulviyye*'nin birinci makalesinden seçilmiş bölümlerin Alfredus Sareshalensis tarafından yapılmış Latince tercümesi de Arapça neşri ve İngilizce çeviriyle birlikte yayımlanmıştır (*Avicennae de congelatione et conglutinatione lapidum, being sections of the Kitâb al-Shifâ*, nşr. E. J. Holmyard – D. C. Mandeville, Paris 1927).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-İlahiyyât (1)*, s. 22; a.m.f., *eş-Şifâ' el-Mantık (1)*, s. 9-11; ayrıca bk. Ebû Ubeyd el-Cüzcânî'nin girişi, s. 1-4; İbrâhim Medkûr'un Mukaddime'si, s. 1-77; a.m.f., *eş-Şifâ' et-Tabî'îyyât (1)*, s. 3-4; a.m.f., *el-İşârât*, I, 483; a.m.f., *en-Necât* (nşr. Mâcid Fahrî), Beyrut 1405/1985, s. 83, 131; a.m.f., *el-Mübâhaşât* (nşr. Muhsin Bîdârfer), Kum 1371/1413, s. 92, 374; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ'* (Lippert), s. 413-426; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 440-445; G. C. Anawati, *Mü'ellesâtu İbn Sînâ*, Kahire 1950, s. 29-31, 69-79; Yahyâ Mehdevî, *Fihrist-i Nüşha-*

hâ-yi Muşannefât-ı İbn Sînâ, Tahran 1333 hş., s. 125-174; E. Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955, s. 187-216, 235-245; Osman Ergin, *İbn Sina Bibliyografyası*, İstanbul 1956, s. 32-33, 93, 111-112; D. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, Leiden 1988, s. 101-114, 145, 188; J. L. Janssens, *An Annotated Bibliography on Ibn Sînâ: 1970-1989*, Leuven 1991, s. 3-13; J. Meranbon, "Medieval Christian and Jewish Europa", *History of Islamic Philosophy* (nşr. Seyyed Hosseini Nasr – O. Leaman), London 1996, II, 1003-1006; H. Daiber, *Bibliography of Islamic Philosophy*, Leiden 1999, I, 98-101, 472-473; II, 292-295; D. C. Reisman, *The Making of the Avicennan Tradition*, Leiden 2002, s. 289-295, 304; Charles E. Butterworth – B. A. Kessel, *İslâm Felsefesinin Avrupa'ya Girişi* (trc. Ömer Mahir Alper), İstanbul 2002, s. 26-29, 44-45, 61-65; Bekir Karlığa, *İslâm Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, İstanbul 2004, s. 339-361.

İLHAN KUTLUER

eş-ŞİFÂ

(الشفا)

Kâdi İyâz'ın
(ö. 544/1149)

**Peygamber sevgisine
ve Hz. Peygamber'in
müslümanlar üzerindeki
haklarına dair eseri.**

Tam adı *eş-Şifâ bi-(fi)ta'rifi huḳûḳi (fi şerefi)l-Muştafâ*'dır. Müellif kendisinden Resûl-i Ekrem'in yüceliğini, ona gösterilmesi gereken saygıyı, bu saygıda kusur edenlerin durumunu anlatan bir kitap yazması istediği için bu çalışmayı yaptığını ve Resûlullah'ın müslümanlar üzerindeki haklarını da ortaya koyduğu eserini 535 (1140-41) yılında kaleme aldığını belirtmektedir. Ayrıca *eş-Şifâ'yı* Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini inkâr eden ve mucizelerine dil uzatanlar için yazmadığını, kitabını Resûlullah'ın davetini kabul edenlerin ona olan sevgisini arttırmak, sünnetine daha fazla sarılmalarını sağlamak ve imanlarını kuvvetlendirmek amacıyla telif ettiğini söylemektedir (*eş-Şifâ*, nşr. Abduh Ali Kûşek, s. 307). Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'e gerekli saygının gösterilebilmesi için onun maddî ve mânevî güzelliği, Allah katındaki üstün yeri ve mucizeleri ele almakta; ikinci bölümde ona inanıp itaat edenin, onu bütün gönlüyle sevmenin, kendisine salâtü selâm getirmenin gereği vurgulanmaktadır. Kitabın asıl konusunun üçüncü bölümde ele alındığını, ilk iki bölümün buna giriş niteliği taşıdığını söyleyen müellif burada Resûl-i Ekrem'de bulunabilecek ve kesinlikle bulunmayacak hu-

susları, Allah Teâlâ'nın onu günahlardan ve kötülüklerden koruduğu gerçeğini ve insan olması itibarıyla yaptığı şeyleri anlatmaktadır. Dördüncü bölümde Resûlullah'a dil uzatanlara uygulanacak hükümler incelenmektedir. Her konuya âyetlerle ve müfessirlerin bu âyetlerle ilgili açıklamalarıyla başlanmakta, ardından gelen hadislerde ilk hadis senediyle, diğerleri senedsiz olarak verilmekte ve zaman zaman âlimlerin meseleye dair görüşleri nakledilmektedir.

Kâdi İyâz çok yönlü ilmi kişiliğiyle konuları âyet, hadis, İslâm hukuku, dil ve edebiyat gibi pek çok yönden işlemiş, siyer ve meğâzi, kelâm ve tasavvuf ilimlerinin önde gelen âlimlerinden faydalanmıştır. Hadiste *Kütüb-i Sitte* yanında İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, Taberânî, Ebû Süleymân el-Hattâbî, İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû'l-Velîd el-Bâcî; tefsir ilminde İbn Cerîr et-Taberî, Ebû'l-Leys es-Semerkanî; tasavvufta Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Mekki b. Ebû Tâlib; siyer ve meğâzide İbn İshak, Vâkıdî, İbn Sa'd; fıkıhta özellikle İmam Mâlik ile Mâlikî fakihlerinden İbn Habîb es-Sülemî, Sahnûn, İbn Sahnûn, İbn Abdûs el-Kayrevânî, İbnü'l-Celâb; Arap dili, edebiyatı ve kıraat ilimlerinde Ali b. Hamza el-Kisâi, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Müberred, Sa'leb, Zeccâc, Niftâveyh, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî ve Rummânî; kelâm ilminde Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, Bâkılânî, İbn Fûrek ve Ebû İshak el-İsferâyîni gibi otoritelerden yararlanmıştır. Görüşlerinden en çok faydalandığı zâhidler arasında Sehl et-Tüsterî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî zikredilebilir. Kâdi İyâz eserinde âlimlerin farklı görüşlerini nakletmekle yetinmemekte, bu görüşler arasında tercihler yapmaktadır. *eş-Şifâ'yı* müelliften pek çok kimse rivayet etmiştir. Bunların başında oğlu Muhammed, talebesi İbn Zerkûn ve eserlerinin çoğunu kendisinden nakleden İbnü'l-Gâzî Muhammed b. Hasan el-Ensârî es-Sebtî; rivayeti Endülüs, Tunus, Mısır, Suriye ve Medine'de yayılan Ebû Ca'fer İbn Hakem el-Hassâr ile Zâhirî fakihi İbn Madâ bulunmaktadır. Müelliften *eş-Şifâ'yı* icâzet yoluyla rivayet edenler arasında İbn Kurkûl, İbn Beşkûvâl, Ebû Bekir İbn Ebû Cemre de yer almaktadır.

İslâm Dünyasındaki Yeri. *eş-Şifâ* yazıldığı tarihten itibaren İslâm dünyasında büyük ilgi görmüş, üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar ve tercüme şeklinde pek çok çalışma yapılmış, medreselerde öğrencilere, camilerde halka okutulmuştur. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde düşman tehlikesine ve